

Özgün Bir Manzum Şerh Örneği: Hasan Rızâyî'nin *Cûy-ı Rahmet* Adlı Manzum *Gülistân* Şerhi*

Aysun ÇELİK**

ÖZ

XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin sınırlarının ve sesinin ulaştığı hemen her yerde güçlü bir edebiyat olarak varlık gösteren klasik Türk edebiyatı; telif eserlerin yanı sıra, İslâmî, tarihi ve kültürel müşterekler dolayısıyla dinî veya ilmi eserlerde çoğunlukla *Arapça*, edebî yahut kültürel eserlerde de *Farsça* metinler üzerinde yapılan tercüme ve şerh faaliyetleri ile gelişmiştir.

Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarından itibaren bir bilim olarak çerçevesi çizilen klasik Türk edebiyatı ürünlerinin *tasnif, inceleme, çeviri* gibi yöntemleri belirli bir sisteme oturtulmuş olmasına rağmen bazı eserler, birtakım özgünlükleri ve özellikleri dolayısıyla tek ve tam bir başlık altında değerlendirilememektedir. Hasan Rızâyî'nin *Cûy-ı Rahmet* adlı manzum *Gülistân* şerhi de “şerh, tercüme ve tefsir” olarak nitelenmekle birlikte farklı bir yöntemle kaleme alındığından özgün bir şerh hüviyeti göstermektedir.

Bu çalışmada; bilinen tek manzum *Gülistân* şerhi olan *Cûy-ı Rahmet*'i özel kılan yöntem ve hususlar incelenmiş, eserin şerh geleneği içindeki yeri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sa'dî, *Gülistân*, Rızâyî, *Cûy-ı Rahmet*, şerh.

An Authentic Example of Poetic Paraphrase Work Hasan Rızâyî's Work Called *Cûy-ı Rahmet*

ABSTRACT

Turkish classical literature, which proved to be potent almost everywhere within the borders of the Ottoman Empire rule till the second half of the 18th Century, developed itself through, besides copyright works, both translation and explanatory works that were created in Arabic mostly on divine and academic works or in Persian that were literal and cultural.

Although classical Turkish literature Works, whose frames were determined as a distinct science since the first years of Republic Era, were settled on a certain system via such means as *classification, analysis, translation*, they cannot be gathered under a single and absolute heading due to their own peculiarities and characteristics. Hasan Rızâyî's poetic *Gülistân* paraphrase work *Cûy-ı Rahmet* is regarded as '*explanatory, translation, commentary*' and poses a genuine explanatory characteristic as it was written through a distinct method.

In this study, the methods and peculiarities that make the unique known poetic *Gülistân* work *Cûy-ı Rahmet* distinct have been analysed and the position of the work within the explanatory work tradition has been ascertained.

Keywords: Sa'dî, *Gülistân*, Rızâyî, *Cûy-ı Rahmet*, paraphrase.

Giriş

Telif, tercüme, şerh ve nazire geleneğinin sayısız mahsulü ile zengin ve rengîn bir edebî hüviyete sahip olan klasik Türk edebiyatı; hemen her sahada kaleme alınan manzum ve mensur türlerle tezyin edilmiş değerli bir hazinedir. Sa'dî'nin “nasihat”, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin “tasavvuf”, Hâfız-ı Şîrâzî'nin “hüsniyat” ekseninde kaynaklık ettiği bu edebiyat içinde “şerh ve tercüme” kültürünün yeri ve önemi büyüktür. Sa'dî'nin tecrübelerini damıtarak ortaya koyduğu *Gülistân*, Selçuklu ve Osmanlı sahasında medreselerde okutmuş, iyi/kâmil/ideal insana ulaşmak yolunda dinî terbiye ile kişisel eğitim ve toplumsal

* Bu makale, “Aysun ÇELİK, *Türk Edebiyatında 'Gülistân' ve Hasan Rızâyî'nin 'Cûy-ı Rahmet' Adlı Manzum Gülistân Şerhi*, Selçuk Üniversitesi SBE DT, Danışman: Prof. Dr. Ahmet SEVGİ, Konya 2017.” künyeli doktora tezimizden istifade edilerek ve konu genişletilerek hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, aysuneren44@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 27.08.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 13.09.2017

gelişime katkıda bulunmasının yanı sıra Farsça öğrenmeye de kaynaklık etmiş, dolayısıyla her devirde rağbet görmüştür.

656/1258 yılında kaleme aldığı eserini Sa'dî*, **Dibâce**, **Sekiz Bâb** ve **Hâtîme** olarak tertip edilmiştir. “Padişahların Sîreti, Dervişlerin Ahlakı, Kanaatin Üstünlüğü, Susmanın Faydaları, Aşk ve Gençlik, İhtiyarlık, Terbiye” konularına dair ahlakî hikâyelerden oluşan *Gülistân*, nasihatname türünün şaheserlerindedir.

Gülistân, en büyük ilgiyi Türk edebiyatında görmüştür.† Medreseden saraya hemen her müessesede, yediden yetmişe her kesimden ve yaştan kişinin ilgisini çekebilen *Gülistân*; Osmanlı ediplerinin dikkatinden de kaçmamış, her yüzyılda tamamı ya da bir bölümü defalarca şerh ve tercüme edilmiş, eserin sözlükleri hazırlanmıştır. Türk edebiyatında bugüne kadar tespit edebildiğimiz; *Gülistân* **tercüme**, **şerh** ve **sözlükleri** aşağıda sunulmuştur:

1. Tercümeleler

1.1. *Gülistân*'ın Tam Tercümeleri

- 1.1.1. Seyf-i Serâyî, *Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî* (793/1391)
- 1.1.2. Sîbicâbî, *Gülistân-ı Türkî* (800/1397-1398)
- 1.1.3. Za'îfî, *Kitâb-ı Nigârîstân ve Hadîka-i Sebzeistân/Nigârîstân-ı Şebriştân-ı Dirabîstân-ı Sebzeistân* (950/1543)
- 1.1.4. Mecîdî Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh, (ö.973/1565-66), *Kitâb-ı Gülzâr Der-Nazîre-i Gülistân-ı Şükûfezâr* (969/1561-62)
- 1.1.5. Ebu'l-Kâsım Mehmed b. Ahmed?, *Tercüme-i Gülistân* (988/1590)
- 1.1.6. Şeyhülislâm Hocazâde Es'ad Mehmed b. Hasan Cân (ö. 1034/1625), *Gül-i Handân* (XVII. yüzyılın başı)
- 1.1.7. Mehmed b. Hüseyin Revânî (ö. 1657-58'den sonra), *Tercüme-i Gülistân-ı Sa'dî*
- 1.1.8. Mehmed Sâmî (ö. 1146/1733-34), *Gül-efşân* (XVIII. yy.)
- 1.1.9. İbrâhîm b. Abdullâh b. İbrâhîm Babadağî (ö. 1184/1770), *Tercüme-i Gülistân* (XVIII. yy.)
- 1.1.10. Mehmed Said (ö. 1257/1841), *Gülistân-Mülistân* (1291/1874)
- 1.1.11. Ahmed Sâib-İzzet, *Tercüme-i Gülistân-ı Sa'dî* (1291/1874)
- 1.1.12. Na'im, *Yeni Müntabât-ı Gülistân* (1312/ 1894)
- 1.1.13. Ahmed Esad, *Gülistân Tercümesi* (1932)
- 1.1.14. İlyâs Sa'îd b. Fasîh, *Tercüme-i Gülistân*
- 1.1.15. Kılıslı Rifat Bilge, *Şeyh Sâdî-i Şîrâzî, Bostan ve Gülistân* (1941)
- 1.1.16. Niğdeli Hakkı Eroğlu, *Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî, Çiçek Bahçesi, Gülsuyu* (1944)
- 1.1.17. Hikmet İlaydın, *Gülistân* (1946)
- 1.1.18. Yakup Kenan Necefzâde, *Şîrâzî Şeyh Sa'dî, Gülistân* (1965)
- 1.1.19. Azmi Bilgin-Mustafa Çiçekler, *Gül Suyu-Gülistân Tercümesi* (2000)
- 1.1.20. Adnan Karaismailoğlu, *Sa'dî, Gülistân* (2004)
- 1.1.21. Mehmet Kanar, *Sâdî-i Şîrâzî, Gülistân* (2013)

1.2. *Gülistân*'ın Muhtasar Tercümeleri

- 1.2.1. Mahmud b. Kâdî-i Manyâs, *Manzum ve İlaveli Gülistân Tercümesi* (833/1430)
- 1.2.2. Mahmud b. Kâdî-i Manyâs, *Mensur ve Muhtasar Gülistân Tercümesi* (833/1430)
- 1.2.3. Za'îfî (ö. 964/1557), *Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih* (16. yy)
- 1.2.4. Hilmî, *Babri'l-Kemâl* (1027/1618)
- 1.2.5. Kâtip İbrahim, *Fibrîst-i Gülistân-ı Şeyh Sa'dî* (16. yy)
- 1.2.6. Üsküdarlı Sâfî, (ö. 1901), *Ezher-i Gülistân*
- 1.2.7. Müellifi Bilinmiyor, *Ebyât-i Gülistân*
- 1.2.8. İhsan, *Sergi ve Gençlik*

* Bk. Çiçekler, 2008.

† “Türk Edebiyatında Gülistân” için bk. Yazıcı, 1996; Kartal, 2001: 99-126; Büyükkarcı, 2000; Canpolat: 2000; Canpolat: 2006; Yazıcı, 2011; Çelik, 2017.

2. Şerhler

2.1. *Gülistân*'ın Tam Şerhleri

- 2.1.1. Şem'î Şem'ullâh (ö.1602'den sonra), *Şerb-i Gülistân* (976/1568)
- 2.1.2. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), *Şerb-i Gülistân* (1004 / 1595)
- 2.1.3. Hüseyin b. İbrâhîm el-Kefevî (ö.1601), *Bûstân-Efrûz-ı Cinân Şerb-i Gülistân* (1009/1601)
- 2.1.4. Aysî Mehmed Efendi (ö. 1607), *Şerb-i Gülistân*
- 2.1.5. Hevâyî-i Bursavî (ö.1608), *Şerb-i Gülistân*
- 2.1.6. Hasan Rızâyî, *Cûy-ı Rahmet* (1669)
- 2.1.7. Muhyiddîn b. Yahyâ Fakîh Kızılhisarî, *Kitâb-ı Şerb-i Gülistân*
- 2.1.8. Kâfî (ö. 1125/1616), *Şerb-i Gülistân*
- 2.1.9. Mustafâ Vâhid Amasî (XIX. Yüzyıl), *Güldeste-i Gülistân* (1240/1824-25)
- 2.1.10. Mahmûd Tâlî' b. Mehmed b. Âdem b. Abdullah (ö. 1851), *Şerb-i Gülistân*
- 2.1.11. Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Zübde-i Gülistân* (1299/1881)
- 2.1.12. Ca'fer Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân* (1299/1881)
- 2.1.13. Osman Faik, *Zübde-i Gülistân* (1307/1889)

2.2. *Gülistân*'ın Dîbâcesine Yazılan Şerhler

- 2.2.1. Lâmi'î Çelebi (ö. 938/1531), *Şerb-i Dîbâce-i Gülistân* (910/1504)
- 2.2.2. Mevlânâ Rüşdî Karahisarî (ö. 1583'den Sonra), *Şerb-i Dîbâce-i Gülistân* (993/1583)
- 2.2.3. Pîr Hamdî (ö. 1603), *Hutbe-i Şerb-i Dîbâce-i Gülistân*
- 2.2.4. Vehbî, Tellî Mehmed b. İbrâhîm (ö. 1664'ten sonra), *Şerb-i Dîbâce-i Gülistân*
- 2.2.5. Safvet (ö. 1785'ten sonra), *Şerb-i Cedîd-i Dîbâce-i Gülistân*
- 2.2.6. Hüseyin Hüsnî Efendi (XIX. Yüzyıl), *Bâğbân*
- 2.2.7. Kânî, *Şerb-i Dîbâce-i Gülistân*
- 2.2.8. Mahmud b. İbrâhîm Tellî, *Şerb-i Dîbâce-i Gülistân*
- 2.2.9. Ali b. Hâcî Osmân Tellî, *Şerb-i Dîbâce-i Gülistân*

2.3. *Gülistân*'ın Muhtasar Şerhleri

- 2.3.1. Şâhidî İbrahim Dede (ö.1550), *Fibrîst-i Ebyât-ı Gülistân-ı Şeyb Sa'dî*
- 2.3.2. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), *Şerb-i Nikât-ı Gülistân*
- 2.3.3. Muharrem Çelebi Bursavî, *Şerb-i Ebyâtü'l-Arabiyye fî Gülistân-ı Sa'dî*

3. *Gülistân* Lügatleri

- 3.1. (Müellifi Bilinmiyor), *Kitâb-ı Lüğât-i Gülistân* (tahminen XVI. yüzyıl)
- 3.2. (Müellifi Bilinmiyor), *Müşkilât-ı Gülistân* (1593)
- 3.3. Hasan Rızâyî, *Cûy-ı Rahmet (Lugat Bölümü)* (1669)
- 3.4. Ali b. Hacı Osmân, *Miftâb-ı Gülistân* (tahminen XVIII. yüzyıl)
- 3.5. (Müellifi Bilinmiyor), *Lüğât-i Gülistân-ı Sa'dî* (tahminen XVIII. yüzyıl)
- 3.6. Ahmed Mazhar, *Gülistân ve Lüğât-i Gül-deste*

Hasan Rızâyî ve *Cûy-ı Rahmet* Adlı Manzum *Gülistân* Şerhi

Osmanlı'da mütefekkirler, âlimler ve şairler; hayırla yâd edilmek, insanlığa faydalı olabilmek için dinî-ahlâkî, ilmî ve edebî eserler yazma gayretinde olmuşlardır. XVII. yüzyıl şairlerinden Aksaraylı Hasan Rızâyî de benzer arzularla pek çok eser kaleme almış; ömrünün sonlarına doğru ise *Gülistân*'ı Türkçeye aktarmak ve şerh etmek için yoğun bir mesai harcamıştır. Rızâyî'nin *Cûy-ı Rahmet* adını verdiği *Gülistân* şerhinin Türk dilinin tarihî seyri ile edebiyatımızdaki şerh-tercüme faaliyetleri açısından önemli ve hacimli bir eser olduğu görülmektedir.‡

‡ Üzerinde çalışmaya başladığımız ilk dönemde *Cûy-ı Rahmet*'i, klasik şerhlere pek uymadığı için “tercüme” olarak tanıtmıştık, ancak daha geniş araştırmalarımız neticesinde bu eserin özgün bir şerh olduğuna karar vermiş bulunmaktayız. Bk. Çelik, 2015; Çelik, 2017.

XVII. asrın velut ve kayda değer müelliflerinden Hasan Rızâyî, Ramazan 1007/Ocak 1599'da Aksaray'da doğmuş, hayatı boyunca çeşitli görevlerle ve vesilelerle Anadolu'da pek çok şehir dolaşmış, dânişmendlik, mülâzımlık, müderrislik, nâiblik, kadılık gibi görevlerde bulunmuştur. 77-78 yaşlarından yani 1087/1676 tarihinden sonra vefat ettiği düşünülen Rızâyî, -şimdiki bilgilerimize göre- on beş eserin sahibidir. Eserleri şunlardır: *Nazm-ı Ahkâm-ı Sâl-i Türkün* (1045/1635-36), *Kân-ı Ma'âmî* (Kitâb-ı Tuhfe-i Rızâyî) (1053/1643-1644), *Tuhfetü'l-Kudât* (1053/1643-1644), *Sad Kelime-i Alî* (1054/1644), *Nüzbetü'l-Ebrâr Min Ehl'l-Esrâr* (1056/1646), *Miftâhü's-Sa'âde* (1058/1648), *Tecelliyât-ı Hüddâyî'nin Nazmen Şerhi* (1060/1650), *El-Mahmûdiyye Fî Menâkıb-ı Ricâli'l-Bilâd* (1063/1652), *Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter* (1063/1652-1653), *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn* (1067/1656), *Dîvânçe-i Rızâyî* (1070/1659-1660), *Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Mehmed Efendi'nin Şerhi* (1075/1664-65), *Hac Konulu Manzûme* (1077/1666), *Cây-ı Rahmet* (1080/1669), *Tuhfetü'l-Menâzil Fî'l-Menâsik* (İstinsah Tarihi 1087/1676-1677) (Çağırıcı 2006: 13-33, Cankurt 2014: 31-263, Çelik 2017: 84-117).

Ancak; Hasan Rızâyî'nin elimizde bulunan tek *Cây-ı Rahmet* nüshasının ilk sayfasında “Şerh-i Gülistân Li-Rızâyî-i Aksarâyî Ber-Tarîk-i Nazm” şeklinde bir başlık bulunması fakat eserin bazı açılardan *şerh*, bazı açılardan *tercüme* özelliği göstermesi ve Rızâyî'nin eseri için bizzat “şerh, tefsîr ve tercüme” kelimelerini kullanması bizi temkinli bir şekilde konuyu tartışmaya yöneltmiştir. Bu bakımdan; konu aşağıdaki maddelerde değerlendirilmiş ve esere, “özgün manzum bir şerh” demenin yerinde olacağı kanısına varılmıştır:

1. Rızâyî'nin, *Cây-ı Rahmet* (*Gülistân Şerhi*) haricinde üç eseri daha şerh hüviyeti göstermektedir. Müellif, *Kaside-i Bürde Şerhi*, *Hüddâyî'nin Arapça Tecelliyâtını Nazmen Şerh*, *Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi'nin Tecelliyâtını Şerh*[§] eserleri için de -klasik şerhten uzak olmalarına rağmen- “şerh” kelimesini kullanmıştır. Örneğin İmam Busûrî'nin *Kaside-i Bürde*'sini *Miftâhü's-Sa'âde* adıyla şerh eden Rızâyî'nin bu eserinde tafsilatlı bir dilbilim çalışması bulunmamaktadır. Bu bakımdan *Miftâhü's-Sa'âde* klasik şerhe benzemektedir. Üstelik “Müste'îlün Fâ'ilün Müste'îlün Fâ'ilün” vezninde yazılan *Kaside-i Bürde*'yi, Rızâyî “Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün” ölçüsü ile kaleme almış ve eseri tercüme ettiğini söylemiştir.**

Umaram makbûle ola idi işbu tercemem

İdeler hayrile yâd bir dem ola yâ Rabbenâ (Cankurt, 2014: 389)

Busûrî'nin her beytini 3 beyit halinde açıklaması Rızâyî'nin şerh sahasında kendine has bir yöntem belirlediğini göstermektedir. Öyle ki; her beytin ilk mısraını bir beyitle, ikinci mısraını bir başka beyitle Türkçeye aktaran Rızâyî, üçüncü beyitte de kaynak beyitte geçen bazı Arapça kelimelerin karşılığını yine Türkçe olarak vermiştir. Eserin manzum olması, yani vezin-kafiye ve beytin sınırlayıcılığına rağmen Rızâyî eserini bu teknikle tamamlamayı başarabilmiştir.

2. Rızâyî, *Cây-ı Rahmet*'i hazırlarken Şem'i'nin “Şerh-i Gülistân”ından oldukça fazla faydalanmış, bunu eserinin çeşitli yerlerinde dile getirmiştir. Öyle ki Rızâyî:

- Şu beyitlerde, Şem'i'nin *Şerh-i Gülistân*'ını nazma çektiğini söylemiş, “şerhin nâzımı” olarak anılmayı dilemiş ve şairlik iddiasında bulunmamıştır:

Hak Ta'âlâ rahmeti deryâsına gark eylesün

Ol kesi kim ide Şeyh Sa'dîye Şem'îye du'â

Bu Rızâyî nâzım-ı şerhi bilece añalar

Cây-ı Rahmetden kamusın eyle iskâ Rabbenâ (573)

•

مصراع

مردیت بیازمائی وانکه زن کن

[§] bk. Erdoğan, Cankurt, 2013.

** Eser, genel olarak Miftâhu's-Sa'âde olarak anılmakla beraber; “Şerh-i Kaside-i Bürde, “Terceme-i Kaside-i Bürde, “Miftâhu's-Sa'âdet”, “Şerh u Nazmü'l-Kasidetü'l-Bürde” “Kaside-i Bürdenin Nazmen Şerhi ve Tercemesi” gibi adlandırmalarla bilinmektedir. bk. Cankurt, 2014: 394-396.

mısraını verdikten sonra manayı bir beyitle ifade etmiş ve ardından anlam ve gramer bakımından açıklama yapmıştır. Tafsilat için de Şem'î'ye işaret etmiştir:

İmtihân it erliğinî iy püser

Soñra evlen 'avret al olduñsa er (551)

Bu mısra'ın ma'nası gerçi bunun ile meşhûrdur ammâ bu mahalle mülayemeti yokdur zîrâ mâba'dında olan ebyât ile bergîz mülayemeti ve münâsebeti yokdur belki bu mahalle münâsib budur ki merdliğinî sına andan urmak eyle ya'nî evvelâ gör sende şecâ'at ve kuvvet var midur andan ceng eyle zen bunda zeden ma'nâsınadır ki emr-i bâzır sûretinde masdardur ki yukarıda sebab-i te'lîfde masdar kaç vech-ile isti'mâl olunduğı Şem'î'de mübeyyendür aña mürrâca'at olma. (Cûy-ı Rahmet, vr. 32^{a-dk})

Ancak belirtmek gerekir ki; Rızâyî, Şem'î'nin Şerh-i Gülistân'ından büyük ölçüde faydalanmış fakat bütün hatlarıyla ona sadık kalmamış, kendi eserinde Gülistân'ı daha da genişleterek, manzum ve özgün bir metotla işlemiştir.

- Rızâyî, hem Şerh-i Gülistân hem de Cûy-ı Rahmet için “şerh” kelimesini kullandığı gibi “tercüme”yi de zikretmiştir:

Türkî dile terceme iden dabı

Şem'î dabı bula rahmet iy püser

Soñra bunı nazm iden küstâba it

Ol Rızâyî Aksarâyâ bî-hüner (7608)

Görülmektedir ki; Şem'î'nin Şerh-i Gülistân'ı ile eserinin ilişkisini anlatırken Rızâyî, şerh ve tercüme kelimelerini birbirinin yerine kullanmaktadır. Dolayısıyla Şem'î'nin Şerh-i Gülistân'ının ekseriyetle “şerh” olarak bilinmesine mukabil Rızâyî'nin de bu esere atfen kendi eserini “manzum şerh” şeklinde nitelemesi mümkündür.

3. Rızâyî, eseri için “tercüme” ve “tefsir” kelimelerini de şu beyitlerde kullanmıştır:

Benüm tercemem okıma ki dâ'im

İde hayr du'â sabyân-ı mekteb (vr. 109^{a-dk})

Ki ya'nî nazm ile tefsîr ide bep

Hudâ avni ile haşş ola her ân (vr. -2^a)

4. Müellifin hatt-ı desti olan tek nüsha üzerinde yaptığımız incelemelere göre, eserin -1^a yaprağına “Şerh-i Gülistân Li-Rızâyî-i Aksarâyî Ber-Tarîk-i Nazm” başlığı kaydedilmiştir, bunun Rızâyî mi yoksa bir başkası mı tarafından yazıldığı belli değildir. Ancak başlığın altına yazılan manzumede, nüshayı inceleyen birisinin bu başlığı verdiğini düşünmekteyiz:

İdüp küstâblığı gelmediğüme

Kerem eyle bana kesr itme bâtır

Hitâbindan birâder bildüm ammâ

Kusûrum 'afv idersen boş 'atâdur

Uhuvvet rûz-ı mahşerde de bâkî

Hasan ile Hüseyni Mustafâdur

Li-müste'iri'l-kitâb

El-müstabak bi-a'demi'l- meci ile'l-'itâb

Sene 1119 (vr. -1^a)

5. Mensur-manzum olarak kaleme alınan *Gülistân*'ı, baştan itibaren manzum olarak şerh etmeye kalkması Rızâyî'nin hususi bir tarz ve yöntem belirlediğini göstermiş, bunu kendisi de ifade etmiştir:

*İtdi cür'et nesri nazma ol fakîr
Ya'nî kim 'akılınca itdi bir eser (7671)*

İşte bu gerekçeler ile birlikte *Gülistân*, *Şerb-i Gülistân* ve *Cûy-ı Rahmet* adlı üç eser arasındaki mukayese ve metindeki incelemelerimiz neticesinde; Hasan Rızâyî'nin de bizzat “tefsir, tercüme ve şerh” olarak andığı eseri “özgün bir şerh” olarak tanıtmayı uygun bulduk. Eserin özgünlüğünü ve nasıl bir metotla ortaya konduğunu başlıklar altında izah etmek faydalı olacaktır:

1. Eserin Adı:

Müellif nüshasından hareketle ortaya koyduğumuz esere Hasan Rızâyî, *Cûy-ı Rahmet* adını vermiştir. Rızâyî'nin verdiği bu isimde; Sa'dî'nin *Gülistân*'ı için “Üstünde çiçekler gülen bir bahçe, altında ırmaklar çağlayan bir cennet...” şeklindeki teşbihinin etkili olması muhtemeldir. Öyle ki Rızâyî, *Gülistân*'ın içerisinde bir “Cûy-ı Rahmet (Rahmet Irmağı)” akıtmak istemektedir:

*Gülistân içre olmayınca yâ cûy
İdemez meyl-i zevk ü sürûrî*

*Anuñçün Cûy-ı Rahmetle müsemmâ
Olndı tesmiye okuya bu adı (vr.-1a)*

Ancak Rızâyî eseri için sekiz defa “Cûy-ı Rahmet”, dört defa “Cûybâr” ve iki defa da “Cûybâr-ı Rahmet” adlarını kullanmıştır. Rızâyî'nin asıl ad olarak *Cûy-ı Rahmet*'i seçtiğini, “cûybâr” kelimesini ise *Gülistân* içinde bir ırmak tasviri için niteleme olarak zaman zaman “Cûy-ı Rahmet”in yerine tercih ettiğini düşünmekteyiz. Bu bağlamda tekrarlanma sayısı bakımından da daha fazla olduğu için, esere “Cûy-ı Rahmet” demek daha uygun bulunmuştur.

2. Eserin Türü:

Hasan Rızâyî'nin *Cûy-ı Rahmet* adlı eseri *Gülistân*'ın tamamına yapılmış manzum bir şerh olması bakımından nasihatname türüne bir örnektir.

3. Eserin Nazım Şekli:

Temel amacı *Gülistân*'ı manzum biçimde şerh etmek olduğu için Rızâyî; nazım şeklinde tek bir form belirlememiş, başta “mesnevî” olmak üzere, “kıta, gazel, nazm” formlarını da sık sık kullanmıştır. Ayrıca gazel kafiyeli “ilahî” örneklerini de sık sık tercih etmiştir.

4. Yazılış Sebebi

Başlı başına bir sebab-i telif bölümünün bulunmadığı *Cûy-ı Rahmet*'te; klasik Türk edebiyatı sahasında ortaya konan hemen her eserde olduğu gibi Hasan Rızâyî'nin gayesi de öncelikle Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmak, rahmetine kavuşmak, Hz. Peygamber'in şefaatine mazhar olmaktır:

*Bu sebebden ide rahmet umaram Rabb-ı kerîm
Hayr-ıla seni beni yâd ide yârân Sa'diyâ (29)*

Bununla birlikte dostlarına ve Müslümanlara öğütler aktarmak, ibret vesikaları göstermek suretiyle irşat vazifesini yerine getirmek, hayırla yâd edilmek de eserin yazılış sebebi olarak pek çok kez karşımıza çıkmaktadır:

*Ala 'asker-i Müslimîn ki hisse Cûy-ı Rahmetden
Rızâyî hayr-ile sen de aîulasın zamân olsun (470)*

5. Yazılış Tarihi

Cûy-ı Rahmet ile ilgili olarak Rızâyî, bize üç tarih vermektedir. Birincisi, H. 1079 esere başlama tarihi; ikincisi H. 1080, tamamlanma tarihi; üçüncüsü de H. 1082, tashih tarihidir.

Rızâyî, *Târib-i Şerb-i Kitâb-ı Gülistân* başlığı altında, esere *18 Ramazan, Erba'â, 1079 / 18 Ramazan, Çarşamba, 1668/1669*'da başladığını ifade etmiştir. *Safer Ayl, Cumartesi günü 1080*'de bitirdiği eserini *1082*'de tashih ettiğini de sayfa kenarındaki manzumelerinden anlamaktayız.

6. Yazılış Yeri

Rızâyî'nin *Cûy-ı Rahmet*'i İstanbul'da tamamladığı sondaki Arapça kayıttan anlaşılmaktadır. Şair, burada kitabını Allah'ın yardımıyla tamamladığını belirtirken bu sırada İstanbul Balat'ta naiplik yaptığından söz etmiştir

7. Beyit Sayısı

Elimizde bulunan nüshanın ilk yaprakları müsvedde görünümündedir. 18 varaklık bu bölümde manzum-mensur şerh denemeleri yapan Hasan Rızâyî, 18. yapraktan itibaren tekrar numaralar vererek yeni bir metotla eserini tamamlamıştır. İlk 18 varaklık müsvedde bölümü ve *Cûy-ı Rahmet*'in manzum lügatini çıkardığımızda toplam beyit sayısı 7.625'tir. Ancak manzum lügati de dâhil ettiğimizde elimizdeki nüshada yaklaşık 12.000 beyit bulunmaktadır.

8. Sunulduğu Kişi

Rızâyî, eserinde, yaşadığı devrin padişahı olan IV. Mehmed'i ve devlet erkânı içinden de Köprülü ailesini zikretmiştir. Sultan Mehmed'i anarak hakkında hayır duada bulunan Rızâyî'nin eserini ona/başkasına sunduğuna yahut sunmak istediğine dair bir bilgi yoktur. Araştırmalarımız neticesinde de böyle bir malumata erişemedik.

9. Eserde Yer Alan Bölümler ve Hikâyeler

Besmele ile başlayan *Cûy-ı Rahmet, Gülistân*'ın "Dîbâce, 8 Bölüm, Hâtîme"den oluşan tertibine uygun olarak hazırlanmıştır. Her bölüm için özel bir konu başlığı altında çeşitli hikâyeler anlatılmış, hikmetli sözler söylenmiştir. Eserin ana bölümü **Bâb-ı Evvel: Der-Sîret-i Pâdişâhân** başlığı ile Pâdişâhların Tabiatı'ni anlatan 1. Bâb'da başlamaktadır. 2. Bâb'da **Bâb-ı Düvvüm: Der-Ahlâk-ı Dervîşân** başlığı ile *Dervîşlerin Ahlakı*, 3. Bâb'da **Bâb-ı Süvvüm: Der-Fazîlet-i Kanâ'at** başlığı ile *Kanaatin Fazîleti*, 4. Bâb'da **Bâb-ı Çehârüm: Der-Fevâ'id-i Hâmûş** başlığı ile Susmanın Faydaları, 5. Bâb'da **Bâb-ı Pencüm: Der-Aşk u Cüvânî** başlığı ile Aşk ve Gençlik Hâlleri, 6. Bâb'da **Bâb-ı Şeşüm: Der-Za'f-ı Pîrî** başlığı ile *Zayıflık ve İhtiyarlık Hâlleri*, 7. Bâb'da **Bâb-ı Heftüm: Der-Te'sîr-i Terbiyet** başlığı ile *Terbiyenin Tesiri* anlatılmıştır. 8. Bâb'da ise **Bâb-ı Heştüm: Der-Âdâb-ı Sohbet-i Hikmet** başlığı altında çeşitli hikâye, hikmet ve pendler işlenmiştir. Hâtîme'de ise; asil gayenin nasihat vermek olduğu bir kere daha vurgulanmış ve dua ile eser tamamlanmıştır.

Rızâyî, Dîbâce için ayrı bir başlık kullanmamıştır. 8 Bölümü, başlıkları ile işlemiş, eserin son bölümünü de aslına sadık kalarak "Hâtîme-i Kitâb" başlığı altında tamamlamıştır.

10. Şekil Özellikleri

Hasan Rızâyî, tercümesinin hemen her sayfasında; aldığı notlarla, koyduğu işaretlerle, düştüğü sahha kayıtları ile kendi metnini tashih etmiştir. Esasen aruz, kafiye redif bilgisine sahip olan Rızâyî, eserinde Türkçenin ve klasik Türk şiirinin bütün imkânlarını kullanmış olmasına rağmen

çeşitli vezin kusurları meydana getirmiştir. Eserin didaktik ve hacimli bir eser olması şairin bu hata ve eksikliklerini mazur göstermekle birlikte; Rızâyî'nin vezni oldukça zorladığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Gülistân, mensur-manzum olduğu halde Rızâyî, eserin tamamını manzum olarak şerh etmiş ancak tek bir vezin ve nazım şekli kullanmamıştır.

Şair, kaynak metinden sürhle verdiği hemen her bölümden sonra farklı bir vezin tercih ederek aktarımını yapmıştır. *Gülistân*'ın manzum olan parçalarında da kaynak metnin veznine sadık kalmamış, kendi tercih ettiği vezni kullanmış, fakat en çok “Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün (Bahr-i Hezec)” kalıbını tercih etmiştir.

11. Dil ve Üslûp Özellikleri

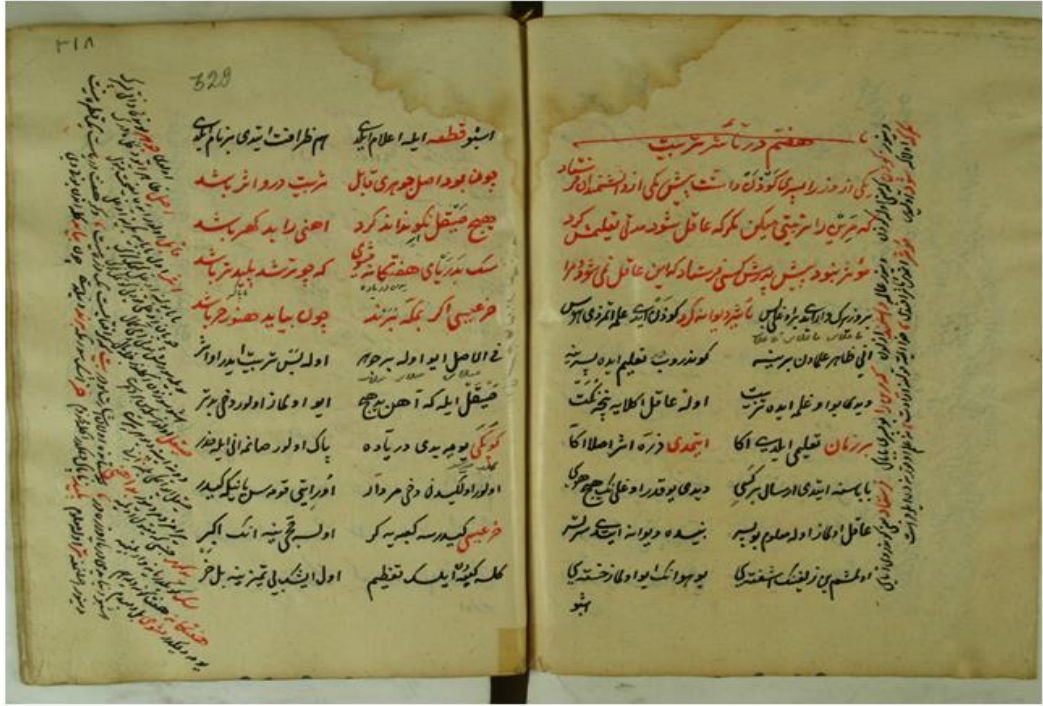
Hasan Rızâyî, eserinde Türkçe düşünen ve halkın Türkçe söyleyişini esas alan bir şair olarak oldukça dikkat çekmektedir. Vezin uygulamalarında sık sık karşımıza çıkan bu tutum, kullandığı arkaik kelimelerin fazlalığı, Eski Anadolu Türkçesi'nden kalma ekler ve söyleyişler, şairin yerel dili aksettirmesinin yanında hitap ettiği kesimin okumuş halk/öğrenci gibi bir kesim olduğunu hissettirmektedir.

Hasan Rızâyî, şerhinin başından sonuna kadar oldukça sade, akıcı ve açık bir üslup kullanmıştır. Terkiplerin az olması, fillerin sık sık kullanılması, mananın genellikle bir mısradan yahut bir beyitte tamamlanması; *Gülistân*'ın veciz ifadelerini yansıtabilmeyi sağlamış, açıklığa ve akıcılığa önemli katkılar sağlamıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere; Hasan Rızâyî'nin özgün bir yöntemle *Gülistân*'ı nazmen şerh ettiği *Cây-ı Rahmet*, “mesnevi, kıta, gazel, nazm” gibi farklı nazım şekilleri ve vezinler ile kaleme alınmıştır. Mananın aktarıldığı 7625 beyit ve 4000 beyit civarındaki manzum Türkçe lügat ile bilinen tek manzum *Gülistân* şerhi olan *Cây-ı Rahmet*'in, şerh tekniğine katkı sağlayan sözlüğü de bilinen tek manzum *Gülistân* sözlüğüdür.

Rızâyî'nin şerh tekniği incelendiğinde özgün bir yan dikkati çekmektedir; müellif, önce sürhle kaynak metinden bir *bölüm*, *paragraf*, *cümle*, *ifade* veya *beyit* vermiş, hemen altında, aldığı parçayı siyah mürekkeple Türkçeye nazmen çevirmiştir. Çeviriyi yaptığı sayfanın kenarına ise o sayfada geçen, önemli Farsça kelimelerin manzum lügatini yazmıştır. Bu bakımdan aşağıdaki fotoğrafta görüldüğü üzere; sayfa ortası mananın aktarıldığı bölüm, kenarlar ise kelimelerin anlamlarının verildiği lügat bölümü olarak kullanılmıştır:

(Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, Nu. 869, vr. 318)

Rızâyî'nin *Gülistân*'ın manzum bölümlerinde her zaman aynı vezin ve şekli kullanmamış olması; mensurları mensur, manzumları da manzum olarak aynı vezin ve kafiye sistemiyle çevirmesi, *Cûy-ı Rahmet*'i birebir tercümeden ayırmaktadır.

Hacim olarak bakıldığında da eser; manzum-mensur karışık olarak yazılan *Gülistân*'dan daha hacimlidir. Bunda; Rızâyî'nin tercümesini yaparken serbest davranması, yer yer anekdot ve malumat aktarması, hayatı ile ilgili bilgi vermesi, konuyu ve ifadeleri birbirine bağlarken zaman zaman tafsilata girmesi de etkili olmuştur. Ayrıca sayfaların kenarını da manzum *Gülistân* sözlüğüne ayırdığı ve Farsça kaynak metni de esas metnin içinde verdiği için sayfa sayısı fazladır.

Rızâyî'nin *Hasbîhâl* ve *Matlab* başlıkları altında *Gülistân*'da bulunmayan ve başından geçen yahut aklına gelen bazı hikâyeleri de esas metnin içinde vermesi ayrıca dikkat çekicidir.

Müellifin zaman zaman bazı Türkçe veya Farsça kelimelerin hemen altına ya da üstüne hangi manaya geldiğini yazdığı gibi, aklına gelen bazı ayet, hadis veya bilgileri de ilgili yerde satır aralarına kaydettiğini görmekteyiz.

Rızâyî; kelimenin yanlış okunmaması ve anlaşılabilmesi için dipnot ve üstnot vererek çeşitli açıklamalar yapmış hatta bazen özel kelimeleri harekeleyerek de şerhini nitelikli hale getirmiştir.

Dinî ve ahlakî eserlerin şerh ve tercümelerinin mensur yapıldığı teamülünden yola çıkarak; Rızâyî'nin "nazım sınırları içerisinde" kaynak metnin tamamının filolojik ve morfolojik özelliklerini vererek, çok uzun açıklama ve örnekler getirdiği söylenemez. Ancak azımsanmayacak sayıda bu tarz şerh girişimleri de bulunmaktadır.

Rızâyî'nin şerh metodunu göstermek için aşağıda *Gülistân* ile *Cûy-ı Rahmet* bir hikâye üzerinden mukayese edilmiştir:

Gülistân İle Cûy-ı Rahmet'in

"2. Bâb, 39. Hikâye" Üzerinden Karşılaştırılması:

Rızâyî, kimi zaman kelime kelime aktardığı kimi zaman da anlamı yansıtabilecek kadar genişlettiği şerhinde hikâyeye önce anlamlı bir bütün oluşturacak miktarda kaynak metinden bir bölüm vererek başlamıştır:

حکایت

فقیهی پدر را گفت هیچ ازین سخنان دلاویز متکلمان در من اثر نمی کند بعلت آنکه ایشانرا نمی بینم کرداری موافق
کفتاری قوله تعالی
اتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ

Bu parçanın Türkçe karşılığı şöyledir:

Fıkıhçılardan biri babasına dedi ki:

Şu vaizlerin şatafatlı sözleri beni hiç etkilemiyor. Çünkü dedikleri ile yaptıklarının birbirini tutmadığını görüyorum.

Allah Ta'âlâ buyurdu ki:

"Siz insanlara iyiliği emrederken, kendinizi unutup musunuz?" (Kanar, 2013: 96)

Rızâyî ise, bu mensur bölümü aşağıdaki 5 beyitle açıklamıştır:

Fakîh üddi babasına su'âlî

Didi iy baba bilmedüm bu hâlî

Bu vâ'izlerle 'âlimler sözünden

Baňa bir nesne te'sîr itmez andan

Bu sebebden ki anlaruñ kelâmî

Ki uymaz kendilere bu müdâmî

Birisi kendi sözlerini tutmaz

İder bildüklerin Hakke emrin itmez (3010)

Görüldüğü üzere neredeyse birebir yaptığı bu anlamlandırmanın ardından Rızâyî, ayet iktibasını da manzum olarak bir beyitle ifade etmiştir.

İderler nâsa eylük ile fermân

Unudur kendi neflerini ol ân (3011)

Ve şair bundan hemen sonra hikâyede geçen mesnevinin metnini yazmıştır:

مثنوی

ترک دنیا بمردم آموزند
خویشتن سیم و غله اندوزند
عالمی را گفت باشد و بس
هر چه گوید نکیرد اندر کس
عالم انکس بود که بد نکند
نه بگوید بخلق و خود نکند

Bu mesnevinin Türkçe karşılığı şöyledir:

İnsanlara öğretiler dünyaya boş vermeyi

Kendileri biriktirir gümüşü, buğdayı

Ağzı kalabalık âlim olursa amelsiz

Sözleri insanlarda olur etkisiz

Âlim dediğin kötülük etmez

Kötü söylemez insana; kendisi kötü söz söylemez. (Kanar, 2013: 96)

Rızâyî ise, Sa'dî'nin 3 beyitten oluşan bu mesnevisini 9 beyitle anlatmıştır:

Halka mâl alma dir nasîbat ider

Kendiler cem' ider ki sobbet ider

Akçe asbâb u mülk alur dâ'im

Galle alur harâm olur sâ'im

Sözî ola vü olmaya 'ameli
'Âlim olur mı çok ola emeli

İtmeye hanf Hudâdan ol 'âlim
Dostı ola anuñ dabı zâlim

Halka te'sîr ider mi hîç sözî
Ola sözî vü aqlaya gözî

Ol ri'yâ ehli bir mü'nâfıkdur
Mesnevî sözîne mutâbıkdur

'Âlim oldur ki işlemez ol bed
Eyleye mâsivâ kapusını sedd

Yilmeye kapu kapu her ân ol
Yakışur hıdmetinde ancak kul

Halka ne dir ise ki anı ide
İtmediğin diyüp ya halka n'ide (3020)

Görüldüğü üzere Rızâyî, mezkûr mesneviye atfen aktarma işlemini yaptıktan sonra, kaynak metinde geçmemesine rağmen âlimlerin vasıflarını bir miktar genişleterek anlatmıştır. Ardından mesnevide geçen bazı Farsça kelimelerin ve yapıların karşılığını sayfa kenarındaki manzum lügatte vermiştir:

Oldı âmûz-end öğretmek hemân
Hîsten kendisi demek her zamân

Dindi endûz-end kazanursın dimek
'Âlimî-râ güft bir âlim ki tek

Söyleye söz-ile âmil olmaya
Her-ci-güved her ne dir ise diye

Çün ne-gîrd ender kes bil bemân
Kimseye te'sîr itmez ol zamân

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilât
Halka ta'n eyleme hemân eyü yat (vr. 184^a)

Dikkat edilirse şair, arzu ettiği kelimelerin ya da ibarelerin karşılığını vermiş ardından da sözlüğün veznini nazmetmiştir. Bundan sonra Rızâyî, *Gülistân*'da bulunmadığı halde, Şem'î gibi Sa'dî'nin *Bostân*'ından bir beyit iktibas ederek bunu siyah mürekkeple, bir sonraki sayfaya geçerek kaynak metindeki hikâyede geçen beyiti de sürhle yazmıştır:

بیت
واعظان کابین جلوہ در محراب و منبر می کنند
چون بجلوت میروندان کار دیگر می کنند^{††}

بیت
عالم که کامرانی و تن پروری کند
او خویشتن کمست و کرا رهبری کند

Bu beyit Türkçe karşılığı şöyledir:

†† Şem'î, *Şerb-i Gülistân* (vr. 102a).

*Keyfîne bakar, düşünürse bir âlim kendini; kaybetmiştir kendini.
Olur mu hiç başkasının rehberi? (Kanar, 2013: 96)*

Bu beyiti ise şair, çeşitli tashihler ile birlikte 2 beyitle Türkçeye aktarmıştır:

O ‘âlim ki murâd sürici ola
Dahî ten besleye gâv gibi bile

O kes dâldür kime rehberlik ider
Aña ‘âlim diyüp yâ kişi n'ider (322)

Rızâyî, bu manzumeden sonra yine *Gülistân*'dan bir bölümü Farsça olarak vermiş, hemen altına ise uzun bir manzume ile açıklamalarını ve çevirilerini yapmıştır. Farsçası bir paragraf oluşturacak uzunlukta olan bu parçanın manasını Rızâyî, 17 beyitle aktarmış, 15 beyitle de sözlüğünü vermiştir. Yani toplam 32 beyitle bir paragrafı şerh etmiştir:

پدر گفت ای پسر بمجرد این خیال باطل نشاید روی از تربیت ناصحان برتافتن و علما را بضلالت
منسوب کردن و در طلب عالم معصوم از فواید علم محروم ماندن همچو نابینایی که شبی در وحل افتاده بود و میگفت ای
مسلمانان چراغی فراراه دارند

Paragrafın Türkçe karşılığı şöyledir:

Babası:

- *Oğlum, bu yanlış düşünceye bakıp nasihat edenlerin sözlerine kulak asmamak, bilgileri yoldan çıkarmakla suçlamak, her şeyyle dört dörtlük âlim arayışım derken ilimin faydalarından mahrum kalmak şu körün hikâyesine benzer: Hani kör bir gece çamura sapanır ve “Yoluma kandil tutacak bir Müslüman yok mu?” der. (Kanar, 2013: 96-97)*

Rızâyî'nin aktarımı ise şu şekildedir:

*Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'âliin
Aça Mevlâ efendi togrı yolın*

*Babası didi bu ogluna ol dem
Benüm cânım olasın sen mükerrerem*

*Saña lâyıke degil yüzüñ çevirmek
Bu vâ'izler sözünden böyle tâ pek*

*'Ulemâyı dalâlet ile nisbet
İdersin eyleme bum hakâkat*

*Dahı sâlih 'ulemâ talebinde
İdersin böyle taksîrâtı bunda*

*Fevâ'id-i 'ulûmdan olma mabrûm
Hemân sen bil kamu 'âlemi ma'sûm*

*Misâliiñ neye beñzer iy ogul bil
O gözsiğ gibi giçe batdı ol gül*

*Çamura batdı giçene çağırur
Müselmânlar çerâğı kım getirür*

*Benüm yolma tutuñ bir çerâğı
Hudâ siğe dahı yaka çerâğı (3031)*

زنى فارجه بشنيد و گفت تو كه چراغى نيبنى بچراغ چه بينى

Cümlenin Türkçe karşılığı şöyledir:

Bu sözleri duyan hafifmeşrep bir kadın, "Sen kandili göremezsin; kandille ne göreceksin?" diye sorar. (Kanar, 2013: 97)

Rızâyî'nin aktarımı ise şu şekildedir:

*İşitdi bunı bir fâcîre 'avrat
Çerâk istediğin görüñ o sâ'at*

*Didi sen hod göremezsin çerâğı
N'idersin bu çerâğ-ile bu yagı*

*Çerâğ lâzım gözi olup görine
Gezer gözsiz çerâğsız döne döne (3033)*

همچنين مجلس و عظ چون كلبه بزاست انجا تا نقدي ندهى بضاعتى نستانى و اينجا تا ارادتى نيارى سعادتى نبرى

Cümlenin Türkçe karşılığı şöyledir:

Vaaz meclisi de kumaşçı dükkânına benzer. Para vermedikçe mal alamazsın. Buraya sevgi ve istekle bağlanmadıkça saadet götüremezsin. (Kanar, 2013: 97)

Rızâyî'nin 5 beyitlik aktarımı ise şu şekildedir:

*Diniir meclis-i va'z böylece hem
O bezzâz küllbesine beñzer ol dem*

*Nakid virmeyicek bezzâza akçe
Kumâş virmez saña akça vü gökçe*

*Ulemâya dahı iden mahabbet
Sa'âdeti bulur dünyâ vü ahret*

*Mahabbet itmeyen mabrûm olur hep
Otur meclis-i va'za sen mü'eddeb*

*Didüklerini tut kendiye bakma
Ogul nefsiñi kurtar oda yakma (3040)*

قطعه

گفت عالم بکوش جان بشنو
ور نماند بگفتنش کردار
باطلست انکه مدعی کويد
خفته را خفته کی کند بيدار
مرد بايد که کيرد اندر کوش
ور بنشتست پند بر ديوار

Kıt'a başlığı ile verilmiş manzumenin Türkçe karşılığı şöyledir:

*Uymasa da yaptığı, dediğine
Can kulağıyla dinle âlimin dediğini.
Batıldır iddiacının ber dediği
Görülmüş mü uyuyanın uyayana uyan dediği?*

*Adam dediğin kulağına eder küpe.
Öğüt duvara dahi yazılmış ise.*

Rızâyî'nin 8 beyitlik aktarımı ise şu şekildedir:

*Cân kulagıyla 'âlimiñ sözünü
Diñle cânâ saña budur pendüm*

*'Ameli uymaz ise sözüne ger
Dime sakın ki bundan usandum*

*Müdde'iniñ sözü kamu bâtl
Uyumuş uyuyanı efendüm*

*Uyaramaz meger gele bî-dâr
Uyara uykudan o dem bildüm*

*'Âlim 'ilmi ile çü itmez 'amel
Gayra nef'i olur mı dilbendüm*

*Meger ola ki diñleyen anı
Kulagında tuta kamu pendüm*

*Gördi ise dabı dîvâr üzre
Okıyup hıfzı ide ki anı didüm*

Böyle bir kâbil-i vücûd olcak

Țutar ol Hak kelâmı Hak yardım (3047)

قطعه

صاحب‌دلی بمدرسه آمد ز خانقاه
بشکست عهد صحبت اهل طریق را
کفتم میان عالم و عابد چه فرق بود
تا اختیار کردی از ان این فریق را
کفت ان کلیم خویش برون می برد ز موج
وین جهد میکند که بگیرد غریق را

Kıt'a başlığı ile verilmiş manzumenin Türkçe karşılığı şöyledir:

*Bir gönül eri geldi tek keden medreseye
Bozdu abdini ebl-i tarikat ile.
Dedim: Ne fark vardı âlim ile âbid arasında?
Ki tercihin onda değil de bunda?
Dedi: Kilimini kurtarr, o dalgadan.
Çekmeye çalışır oysa bu, boğulanı sudan.*

Rızâyî'nin 8 beyitlik aktarımı ise şu şekildedir:

*Gelüp medreseye bir ebl-i dil kes
Bırakdı hânkâh-ı şeyhini bes*

*Sıdı ebl-i tarîkuñ 'abdini hep
İderken sohbet anlar ile her şeb*

*Didüm 'âlimle 'âbid ortasında
Ne fark var geldiñ anlardan ki bunda*

*İdüp sen ibtiyâr andan firâkı
Gelüp çün medreseye ittifâkı*

*Didi ol kes baña böyle cevâbı
Efendüm farkı çok bunlar kitâbı*

*Bu sâfî kavmi kelimini ancak
Sudan çıkarıbilür bu muhakak*

*'Ulemâ tâ'îfesi fark olanı
Diler cümle çıkara imdi anı*

*Sofnuñ nef'i ancak nefsinedür
'Ulemânuñ kamu ehl-i dînedür (3055)*

Rızâyî, manzumenin sonunda sayfa kenarlarında da konu ile ilgili olarak ilme dair bazı görüşlerini de naklederek iyi dileklerde bulunmuş ve dua ile hikâyeyi sonlandırmıştır:

*'İlim sâhibini komaş yayanda
İrer sâhibi lutfâ bunda anda*

*Müyesser ide Mevlâ 'ilm-i nâfî'
Ola 'isyân u cürmümüzü dâfî'*

*Ola hâzır ki hân-i ihtisârda
Yitişe gele dem-i iftikârda*

*Gele hâzır ola bu sırr-ı Kur'ân
Virürken Rabbüme ol demde ben cân*

*Syânet ide şeytân-ı 'adûdan
Halâs ide hemân ol bed-rûdan*

*Hudâmuñun ola in'âmı ol dem
Gidem imân ile olam mükerrem (3061)*

*Âmîn yâ Rabbe'l-'âlemîn
El-fâtıha*

Sonuç olarak; *Gülistân*'da geçen bu kısa hikâyeyi Rızâyî, 55 beyitle anlatmış, hikâyedeki kelimeleri 29 beyitle açıklamış ve toplam 84 beyitle şerh etmiştir.

Sonuç

Şerh, tercüme, tefsir gibi temel gayesi “aktarmak” ve “açıklamak” olan metin işlemlerinin klasik Türk edebiyatında birbirine ne denli karıştığını yahut özellikle birbirinin yerine kullanıldığını Rızâyî'nin eserleri üzerinden örneklemek mümkündür. *Cûy-ı Rahmet*'in hem “aktarma özelliği gösteren şerhlere” hem de “kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun yapılan tercüme”ye yani “sadık tercüme”ye ve yine “orta şerhlere” benzediği aşikârdır. Ancak klasik şerh ve tercüme örneklerine benzemeyen *Cûy-ı Rahmet*'in manzum ve mukaffa sözlerden oluşturulmuş basit, kuru ve birebir tercüme olduğunu söylememiz de asla

mümkün değildir. Zira Rızâyî'nin *Gülistân* üzerinde yoğun çalıştığı, epey uğraştığı, anekdot, manzum lügat, gramer notları ve iktibaslar ile zenginleştirdiği, elimizdeki tek nüshada açıkça görülmektedir. Bilhassa; sayfayı kullanma biçimi, kaynak metni önce verip altına aktarımını yapması, sayfa kenarlarına manzum sözlük yerleştirmesi, manzumelerin vezinlerini belirtmesi, zaman zaman hareke kullanması Rızâyî'nin, eserinde denediği yöntemin şahsına münhasır olduğunu göstermektedir. Ayrıca nazmın sınırlayıcı ve zorlayıcı taraflarına rağmen Rızâyî manzum bir şerhin nasıl yapılacağına önemli ve değerli bir örnek hazırladığı için bu bakımdan dikkate şayan bir şahsiyet olarak edebiyat tarihimizdeki yerini almalıdır.

Kaynakça

- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma (2001). *Za'îfî'nin Manzum Gülistân Tercümesi: Kitâb-ı Nigârîstân-ı Şebriştân-ı Dirahîstân-ı Sebziştân*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- Cankurt, Hasan (2012). "Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî ve Tuhfetü'l-Kudât Adındaki Manzûm Eseri". *İstanbul Kültür Üniversitesi IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, 27-28 Ağustos 2012-Bildiriler, TUDOK, s. 219-226.
- Cankurt, Hasan (2014). *Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Miiftâbu's-Sa'âde Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).
- Cankurt, Hasan (2015). *Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Miiftâbu's-Sa'âde Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*. Aksaray: Aksaray Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kültür Yayınları-11, Akçağ Basım Yayım.
- Canpolat, Hülya (2000). *Lâmi'î Çelebi'nin Şerh-i Dîbâce-i Gülistânı*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).
- Canpolat, Hülya (2006). *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- Çağırıcı, Mustafa (2006). *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tabkîk ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).
- Çelik, Aysun (2015). "Hasan Rızâyî'nin 'Cûy-ı Rahmet' Adlı Manzum Gülistân Tercümesi". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, S. 33, s. 211-216.
- Çelik, Aysun (2017). *Türk Edebiyatında 'Gülistân' ve Hasan Rızâyî'nin 'Cûy-ı Rahmet' Adlı Manzum Gülistân Şerhi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- Çiçekler, Mustafa (2008). "Sa'dî". *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul: TDV Yayınları.
- Erdoğan, Kenan; Cankurt, Hasan (2013). "Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi, 'Teceliyyât' Adlı Arapça Eseri Ve Teceliyyât'a Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Tarafından Yapılan Manzûm-Mensûr Türkçe Tercüme/Şerh Üzerine". *Turkish Studies*, Volume 8/4 Spring, p. 783-816.
- İlaydın, Hikmet (1946). *Gülistân*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kanar, Mehmet (2013). *Sâdi-i Şîrâzî, Gülistân*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Kartal, Ahmet (2001). "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümesi". *Bilgi*, Kış, s. 99-126.
- Rızâyî, *Cûy-ı Rahmet*. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, Nu. 869, vr. 318)
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sabası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- Yazıcı, Tahsin (1996). "Gülistân". *İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul: TDV Yayınları.